

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Мелітопольського державного
педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Мелітопольського державного
педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

АСОЦІАТИВНО-ВЕРБАЛЬНЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТУ *КРАСА* В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Актуальність дослідження зумовлена перспективністю вивчення концептів як суті, що розкриває світогляд нації. При цьому порівняння концептів, що належать свідомості носіїв різних культур, дає змогу визначити їхні універсальні та специфічні характеристики. Відсутність єдиного погляду на проблему концепту пов'язана як з відносною новизною концептуальних досліджень, так і зі складністю, поліфункціональністю цієї ментальної сутності. Отже, вивчення ключових концептів української ментальності та їх експериментальне дослідження є актуальним і своєчасним.

Концепту *краса* присвячено чимало лінгвістичних розвідок. Це зрозуміло, оскільки людство завжди виявляло цікавість до прекрасного, відчувало внутрішню потребу в прагненні створювати й споглядати красу. Над дослідженням цього поняття працювали О. Буткевич, В. Дем'янов, І. Живіцька та ін. Науковці розглядали красу на підставі поля, зокрема понятійного й семантичного, репрезентованого прикметниками зі значенням *краса*. Також визначено стереотипні уявлення українців про красу, зокрема, як про ознаку зовнішності людини. Як зазначає О. Буткевич, краса – це «така споконвічна проблема, щодо якої найбільше сказаного й найменше всього зрозумілого» [1, с. 5]. Тому закономірно те, що й в подальшому дослідники будуть звертатися до цього концепту в наукових розвідках.

Метою дослідження є аналіз концепту *краса*, розгляд його асоціативно-вербального змісту, об'єктивованого в українському мовному просторі.

Концепт як елемент буденної свідомості досліджується нами крізь призму асоціативного поля. Асоціативне поле відображає не просто знання про світ сучасного носія мови, а й значимість тієї чи іншої ділянки знань.

Використання асоціативного експерименту для виявлення особливостей мовної свідомості є не новим (Л. Адоніна, А. Залевська, С. Мартінек, О. Нещерет, А. Рудакова та ін.). Важливою характеристикою концепту є його асоціативне поле, для побудови якого використовують методіку вільного асоціативного експерименту, що дає змогу виявити сукупність парадигматично й синтагматично пов'язаних вербальних репрезентантів концепту, а також систему породжених ними асоціацій. Лінгвісти стверджують, що «асоціативний експеримент фіксує актуальне для людини психологічне значення слова, показує відмінність його реальної семантики від значення, поданого в словнику, виявляє простір асоціювання, який виходить далеко за межі словникових статей і є психічною реальністю «живого» слова» [4, с. 35]. На думку дослідників, «метод вільного асоціативного експерименту дає можливість виявити глибинну структуру поняття, актуалізовану асоціаціями інформантів» [5, с. 28].

Психолінгвістичні дослідження свідчать, що асоціативне поле будується за певним принципом: асоціативне значення є ядром асоціативного поля, частина індивідуальних уявлень мовця утворює периферію. Унаочненям такого погляду стають асоціативні словники, у яких ядерно-периферійна будова представлена компоновкою реакцій від найбільш до найменш частотних. В Українському асоціативному словнику немає слова-стимулу *краса*, тому ми поставили перед собою завдання за допомогою асоціативного експерименту сформулювати власний масив реакцій на це слово-стимул.

Сутність асоціативного експерименту полягає в тому, що реципієнти повинні назвати реакцію на слово-стимул одним словом, яке першим спало на думку, або кількома словами, що виникли у свідомості як первинна асоціація. Слова-реакції підраховують, розміщують за спадом частот і так устанавлюється асоціативне поле концепту.

Асоціативний експеримент відбувався 2015–2016 років серед студентів Мелітопольського державного педагогічного університету. В експерименті взяло участь 300 студентів.

Асоціативно-вербальне поле досліджуваного концепту по завершенню оброблення отриманих результатів структуроване у вигляді словникової статті:

КРАСА (300): природа 54; дівчина 53; коса 19; квітка 12; молодість, море 10; душа 9; очі 8; внутрішня 7; зовнішній вигляд, гори, мама, пейзаж 6; небо, мистецтво, посмішка 5; вічність, весна, прекрасне 3; велич, дзеркало, жінка, людська душа, музика, неземна, одяг, озеро, осінь, сонце, сукня, чиста, чудова, щирість, яскравість, я 2; ангел, автомобілі, бездоганне, брови, велична, вечір, взірець, витонченість, вишуканість, внутрішній світ, вода,

гармонія, Греція, гроші, день, діти, довкілля, душа і тіло, душевність, живопис, життя, задоволення, закоханість, захоплююча, захід, зачіска, зовнішність, картина, конкурс краси, краєвид, ліси, літо, листя, макіяж, маляtko, мамина, міфологія, місяць, натхнення, неймовірна, «Не народись вродливою, а народись щасливою», неповторність, неописана, океан, охайність, політ, почуття смаку, прекрасне, природна, прозора, пташка, пташиний спів, рідний край, свобода, сила, смак, стиль, стрічки, увага, українка, фарба, фігура, фотографія, характер, хлопці, чиста, червона, чорні брови, чорна коса 1.

За допомогою методу когнітивної інтерпретації ми подаємо мовні одиниці у вигляді набору когнітивних ознак, розташованих у порядку зменшення їх частоти:

- природа: 81 (природа 54, квітка 12, гори 6, сонце 2, ліси 1, захід 1, листя 1);
- стать людини: 56 (дівчина 53, жінка 2, хлопці 1);
- зображення зовнішності дівчини: 38 (коса 19, очі 8, волосся 4, чорні брови 1, чорна коса 1, брови 1, зачіска 1, фігура 1, стрічки 1, зовнішність 1);
- абстрактні поняття: 36 (молодість 10, душа 9, внутрішній світ 5, світ 4, людська душа 2, велич 2, свобода 1, увага 1, сила 1, характер 1, життя 1);
- якість предмета: 26 (внутрішня 7, прекрасне 3, неземна 2, яскравість 2, чудова 2, чиста 2, величне 2, захоплююча 1, неймовірна 1, неописана, неповторність 1, природна 1, прозора 1);
- позначення водяного простору: 14 (море 10, озеро 2, вода 1, океан 1);
- людина та її якості: 10 (люди 4, щирість 2, витонченість 1, душевність 1, вишуканість 1, охайність 1);
- зображення ідеального: 9 (ідеал 3, прекрасне 3, бездоганне 1, ангел 1, вірець 1);
- художні види мистецтва: 9 (пейзаж 6, живопис 2, фотографія 1);
- стиль: 9 (зовнішній вигляд 6, стиль 1, почуття смаку 1, смак 1);
- родинні зв'язки: 8 (мама 6, діти 1, маляtko 1);
- пори року: 7 (весна 4, осінь 2, літо 1);
- позначення категорії часу: 6 (вічність 4, день 1, місяць 1);
- предмети побуту: 6 (дзеркало 2, одяг 2, сукня 2);
- стан польоту: 6 (небо 5, політ 1);
- належність із гендерною класифікацією: 5 (дівоча 4, мамина 1);
- види діяльності людини: 5 (мистецтво 5);
- позитивні емоції: 5 (посмішка 5);
- внутрішній стан душі: 3 (задоволення 1, закоханість 1, натхнення 1);
- простір, оточення: 3 (краєвид 1, довкілля 1, рідний край 1);
- позначення чогось як одного цілого: 2 (душа і тіло 1, гармонія 1);
- птахи: 2 (пташка 1, пташиний спів 1);
- музика: 2 (музика 2);
- фольклор: 1 («Не родись вродливою, а родись щасливою» 1);
- міфологія: 1 (міфологія 1);
- автомобіль: 1 (автомобіль 1);
- захід: 1 (конкурс краси 1);
- країна світу: 1 (Греція 1);
- національність: 1 (українка 1);
- колір: 1 (червона 1);
- макіяж: 1 (макіяж 1);
- гроші: 1 (гроші 1);
- продукти: 1 (сир 1).

Усього нами виділено 34 когнітивні ознаки, які організують польову структуру концепту краса.

Ядро: природа 81; стать людини 56. **Навколо ядерна зона:** зображення зовнішності дівчини 38; абстрактні поняття 36; якість предмета 26, позначення водяного простору 14. **Ближня периферія:** людина та її якості 10; зображення ідеального 9; художні види мистецтва 9; зі стилем 9; родинні зв'язки 8; пори року 7; якості людини 6; предмети побуту 6; стан польоту 6; належність із гендерною класифікацією 5; види діяльності людини: 5; позитивними емоціями 5. **Дальня периферія:** внутрішній стан душі 3; простір, оточення 3; позначення чогось як одного цілого 2; птахи 2; музика 2. **Крайня периферія:** фольклор 1; міфологія 1; автомобіль 1; захід 1; країна світу 1; національність 1; колір 1; макіяж 1; фарби 1; гроші 1; продукти 1.

У результаті вільного асоціативного експерименту виявлено такі різновиди асоціацій:

- 1) синтагматичні атрибутивні – містять у собі оцінку й разом зі стимулом утворюють підрядне словосполучення (краса – внутрішня, неземна, чудова, чиста, прозора, природна, неописана тощо);
- 2) парадигматичні, до яких належать реакції, виражені іменниками, які є ширшими, вужчими, подібними чи протилежними поняттями до слів-стимулів. Серед них: а) гіперонімічні (молодість, душа, очі, життя); б) антонімічні: слова-стимули з протилежним значенням відсутні в наївній картині світу студентів.
- 3) тематичні: природа, зовнішній вигляд, мистецтво, жінка, людська душа тощо.

Асоціативне поле концепту краса репрезентоване переважно парадигматичними реакціями. Поряд із фактором частотності (він є вирішальним) парадигматичні асоціати виразніше фіксують семантичну сутність концепту, а синтагматичні асоціати вказують переважно на семантичну периферію, валентні спроможності концепту.

Образний компонент концепту *краса* включає перцептивні й когнітивні образні ознаки.

1. Перцептивні образні ознаки, що входять в образний компонент концепту *краса*, виникають на основі візуальних, акустичних, смакових і тактильних відчуттів.

Візуальні образні ознаки, що акцентують увагу на проявах *краси*: *природа, зовнішній вигляд, дівчина, жінка, діти* тощо.

У структурі образного компонента концепту *краса* наявні смакові образи: *почуття смаку, смак, сир*.

2. Когнітивні образи в структурі концепту *краса* засновані на позитивних емоціях і почуттях (*щирість, закоханість, задоволення, натхнення тощо*).

Зауважимо, що в наївній картині світу студентів домінують слова-стимули *природа 54, дівчина 53* як репрезентанти концепту *краса*, на периферії знаходяться лексеми *діти, хлопці 1*.

Сьогодні асоціації до поняття *краса* можна розподіляти та обробляти за різними критеріями, проте в деяких випадках чітку межу між належністю до однієї тематичної групи провести неможливо. Це зумовлено тим, що одна й та сама асоціація може належати до різних тематичних груп одночасно.

Семантична багатогранність концепту *краса*, репрезентованого численними назвами, засвідчує його аксіологічну значущість, зв'язок із культурним контекстом, що відкриває перспективи для подальших ґрунтовних досліджень як цієї, так й інших етнокультурних концептуальних одиниць у мовній картині світу українців.

Література:

1. Буткевич О.В. Красота: Природа, сущность, формы. Ленинград: Художник РСФСР, 1983. 438 с.
2. Демьянков В.З. Значение и употребление лексем класса «красота». Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура: сб. ст. в честь Н.Д. Арутюновой. Москва: Языки слав. культуры, 2004. С. 601–609.
3. Маленко О.О. Естетична категорія прекрасного у вимірі лінгвоконцептуального аналізу тексту. Дослідження з лексикології і граматики української мови: зб. наук. праць ДНУ. Дніпропетровськ: Пороги, 2007. Вип. 6. С. 90–102.
4. Нещерет О.І. М.В. Гоголь у сприйнятті ніжинських студентів (за матеріалами асоціативного експерименту). Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія «Філологічні науки». 2012. Кн. 1. С. 35–38.
5. Пономаренко Т.В. Поняття ‘Україна’ в лінгвоментальності одеситів. Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки». Черкаси, 2003. Вип. 44. С. 28–37.
6. Хомчак О.Г. Асоціативно-вербальне поле концепту *гора* в українській мовній картині світу. Одеський лінгвістичний вісник. Вип. 10. Т. 2. С. 65–69.

Анотація

О. ХОМЧАК, О. МИНКОВА. АСОЦІАТИВНО-ВЕРБАЛЬНЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТУ *КРАСА* В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

У статті репрезентується досвід аналізу концепту *краса*; аналізуються особливості його мовної об’єктивації; визначаються когнітивні ознаки концепту *краса* за допомогою даних вільного асоціативного експерименту серед студентів Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Ключові слова: концептуальна модель, концепт, когнітивна ознака, асоціативно-вербальна (когнітивна) модель.

Аннотация

Е. ХОМЧАК, О. МИНКОВА. АССОЦИАТИВНО-ВЕРБАЛЬНОЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТА *КРАСОТА* В УКРАИНСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА

В статье репрезентируется опыт анализа концепта *красота*; анализируются особенности его языковой объективации; определяются когнитивные признаки концепта *красота* с помощью данных свободного ассоциативного эксперимента среди студентов Мелитопольского государственного педагогического университета имени Богдана Хмельницкого.

Ключевые слова: концептуальная модель, концепт, когнитивные признаки, ассоциативно-вербальная модель.

Summary

H. HOMCHAK, O. MINKOVA. ASSOCIATIVE-VERBAL FIELD OF THE CONCEPT *BEAUTY* IN THE UKRAINIAN LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD

The article represents the experience of the analysis of the concept *beauty*. The peculiarities of its linguistic objectification are analyzed. Cognitive signs of the concept *beauty* are determined with the help of the results of a sporadic associative experiment among the students of Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnytsky.

Key words: conceptual model, concept, cognitive features, associative-verbal (cognitive) model.